

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. IV

GMINA MALECHOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM IV

GMINA MALECHOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2005

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 4: *Gmina Malechowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 4: Malechowo Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2005, pp. 299, fig. 113. ISBN 83-89178-85-0. Polish text with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the Malechowo region [Pomerania, Poland]. These papers refer to history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Marian Drozdowski

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2005
© Copyright by Authors

Na okładce: Dwór w Niemicy, 15 × 19,9 cm, chromolitografia z albumu Alexandra Dunckera, *Die Ländlichen Wohnsitze, Schlösser um Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und schatull -Gütern in Naturgetreuen, Künstlerisch Ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text*, Berlin T. V, 1862/1863

Tłumaczenia na język niemiecki: Brygida Jerzewska

Redaktor: Katarzyna Muzia
Skład i łamanie: Eugeniusz Strykowski

Publikację wydano przy finansowym wsparciu
Starostwa Sławieńskiego i Urzędu Gminy w Malechowie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region” 81-574 Gdynia, ul. Goska 8,
www.region.jerk.pl

ISBN: 83-89178-85-0

Druk/Druck: Sowa – Druk na życzenie, www.sowadruk.pl, tel. (22) 431 81 40

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Potencjał natury i kultury: przywracanie szansy?</i>	7
DANUTA ANDRZEJEWSKA (Malechowo), <i>Dziś i jutro gminy Malechowo</i>	15
DERK STEGGEWENTZ (Rinteln), <i>Erinnerungen an Borkowo</i>	25
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin), <i>Archeologia gminy Malechowo</i>	31
JACEK WIERZBICKI (Poznań), <i>Grobowiec megalityczny z Borkowa, stan. 1, gm. Malechowo, woj. zachodniopomorskie. Jedyne grób korytarzowy na ziemiach polskich?</i>	93
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Malechowo</i> . . .	113
ŁUKASZ MICHAŁSKI (Słupsk), <i>Średniowieczne posiadłości Borków w ziemi sławieńskiej i białogardzkiej w kontekście udziału rodu w życiu politycznym Pomorza Słupskiego do początku XV wieku</i>	143
MAREK OBER (Szczecin), <i>Pamiętka z Tuluzy – o średniowiecznej architekturze kościoła w Malechowie</i>	159
SYLWIA WESOŁOWSKA (Szczecin), <i>Z dziejów szkolnictwa w gminie Malechowo do 1945 roku</i>	179
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Pomorska sielanka – obraz gminy Malechowo utrwalony ręką fotografów i grafików</i>	197
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Malechowo</i>	239
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Parki dworskie gminy Malechowo</i>	267
Indeks osób	283
Indeks rzeczowy i nazw geograficznych	291
Lista adresowa Autorów	297

Grobowiec megalityczny z Borkowa, stan. 1, gm. Malechowo, woj. zachodniopomorskie

Jedyny grób korytarzowy na ziemiach polskich?

JACEK WIERZBICKI (POZNAŃ)

1. Wprowadzenie: o megalitach słów kilka

Powszechne wznoszenie monumentalnych konstrukcji kamiennych to jedna z najbardziej charakterystycznych cech neolitu europejskiego. Prawie wszędzie stawiano te potężne budowle zwane ogólnie megalitami. Terminu tego po raz pierwszy użył Algernon Herbert (1849) dla określenia budowli wykonanych z wielkich głazów (z greckiego *mégas* = wielki + *lithos* = kamień), surowych eratyków (kamieni przyniesionych przez lądolód) lub z grubsza tylko ociosanych bloków kamiennych. Najprostsze megality, zwane menhirami (z bretońskiego *men* = kamień + *hir* = = długi, wysoki), to jednolite bloki kamienia pionowo wbite w ziemię¹. Menhiry ustawione w jeden rząd lub kilka równoległych linii tworzą alignements², a w krąg – kromlechy (z bretońskiego *crom* = krzywizna + *lech* = = kamień)³. Przeznaczenie wielu megalitów nie jest znane, ale można

¹ Niektóre menhiry osiągały gigantyczne rozmiary. Menhir z Locmariaquer w Bretanii, dziś przewrócony i przełamany, mierzył pierwotnie 20–23 m wysokości i ważył około 350 ton. Największy stojący menhir – w Kerloas (Bretania) – ma 12 m wysokości (Brézillon 2001: 151–152; Krzak 1994: 117–118, mapa na s. 119).

² Najliczniejsze znajdują się w Bretanii. Alignements w Carnac ma około 4 km długości i składa się z blisko 3000 pionowo ustawionych bloków (Brézillon 2001: 15).

³ Kromlechy występują w wielu krajach zachodniej Europy, m.in. na terenie Portugalii (Almendres, dis. Évora) i Francji (np. Puy de Pauliac, dep. Corrèze i Er Lanic, dep. Morbihan), ale najliczniejsze znane są z obszaru Wielkiej Brytanii (Krzak 1994: mapa na s. 66). Jednym z najbardziej znanych tego typu założeń jest Stonehenge koło Salisbury (Brézillon 2001: 125).

wśród nich wyróżnić rozmaite obiekty kultu, domy i osady całkowicie wzniesione z kamienia, np. Skara Brae na Orkadach (Krzak 1994: 79–81), forty megalityczne, takie jak Los Millares w Hiszpanii czy Zambujal w Portugalii (Krzak 1994: 151–154) oraz monumentalne świątynie, np. Ġgantija na Gozo czy Haġar Qim, Mnajdra i Tarxien na Malcie (Krzak 1994: 173–178).

Mimo tych przykładów zdecydowana większość obiektów megalitycznych związana była z obrzędkiem pogrzebowym. Wymienić tu można dolmeny (z celtyckiego *daul*, *taol*, *dol*, bretońskiego *tol*, *dol* = stół lub kornwalijskiego *doll* = dziura + bretońskie *maen*, *men* = kamień), czyli obiekty megalityczne posiadające komorę grobową zbudowaną z kilku pionowo ustawionych kamieni tworzących ściany i spoczywających na nich, poziomo ułożonych głazów stropowych⁴, dolmeny z dobudowanym korytarzem, czyli groby korytarzowe, groby galeriowe i *allée couverte* – rodzaj konstrukcji zbliżonych do dolmenów o bardzo wydłużonym planie⁵ oraz tzw. grobowce bezkomorowe, czyli obiekty posiadające megalityczną obstawę, najczęściej o kształcie silnie wydłużonego prostokąta lub trapezu i długości nierzadko przekraczającej 100 m, wypełnione nasypem ziemnym lub kamiennym⁶ (Krzak 1994: 33, mapa na s. 52).

2. Co o megalitach dawniej wiadano?

Zainteresowanie grobowcami megalitycznymi na całym, rozległym, obszarze ich występowania ma już przynajmniej kilkusetletnią tradycję. Te wielkie konstrukcje kamienne, wyraźnie wyróżniające się w krajobrazie dzięki swej niezwykle monumentalnej formie, zawsze pobudzały ludzką wyobraźnię i zmuszały do refleksji nad swoim pochodzeniem. Począwszy od czasów średniowiecza istnieją już wzmianki pisane o wykorzystywaniu megalitów jako punktów orientacyjnych w terenie, a także o pierwszych próbach intuicyjnej identyfikacji ich funkcji i twórców, o czym najlepiej świadczą terminy, jakimi były początkowo określane: łacińskie *tumuli paganorum* (mogiły pogan), *tumulus gigantis* (mogiła gigantów) i *antiquorum sepulcra* (starożytne groby), holenderskie *Hune-*

⁴ Właśnie w rozmiarach kamieni stropowych najlepiej przejawia się megalityzm tych konstrukcji. Waga poszczególnych głazów z reguły przekracza kilka, a nierzadko dochodzi do kilkudziesięciu ton. Największe waży około 120 ton (Krzak 1994: 103).

⁵ *Allée couverte* w Locmariaquer w Bretanii mierzy 28 m długości (Brézillon 2001: 15; Krzak 1994: mapa na s. 102).

⁶ Rekordowy pod względem długości jest grobowiec Winterborne St. Martin w Maiden Castle (Anglia) liczący 545 m (Krzak 1994: 33).

bedden i niemieckie *Hünenbetten* (łóża olbrzymów), niemieckie *Hünengräber* (groby olbrzymów), (łóża olbrzymów), duńskie *Dyssen* lub *Jættestuen* (izby/mieszkania olbrzymów), aż po polskie określenia ludowe *żale* i *żalki* (Chmielewski 1952: 7). Wiele z nich na stałe weszło do piśmiennictwa archeologicznego. Na Kujawach miejscowa ludność uważała też, że te „mogiły odwieczną ręką sypane” to pamiątki po wojnach Władysława Łokietka z Krzyżakami (Chełmiński 1843: 257). Najdalej, jak to zwykle bywa, posunęli się autorzy piszący na potrzeby prasy i literatury popularnonaukowej, stąd też wzbogacił się o *piramidy na Kujawach* i *polskie piramidy* (Głosik 1976: 93; VAP 2002).

Szybkość z jaką grobowce megalityczne zaczęły być niszczone na skutek intensywnego rozwoju techniki i mechanizacji w uprawie ziemi oraz intensyfikacji budownictwa wiejskiego w XIX i na początku XX wieku (Sprockhoff 1938: 50–51; Chmielewski 1952: 7; Strömberg 1971: 107; Wiślański 1977: 83; Schirinig 1979: 223), zaowocowała narodzinami nowoczesnego podejścia do omawianej problematyki. Zaczęto też wtedy zastanawiać się nad możliwościami zachowania tych pomników przeszłości dla przyszłych pokoleń, a więc zapoczątkowana została myśl konserwatorska.

3. Grobowce megalityczne na terenie Polski

Ziemie polskie znajdowały się na wschodniej peryferii zasięgu tej „religii megalitycznej” (ryc. 1). Zwyczaj budowy grobowców w kształcie wydłużonego trapezu, otoczonych obstawą z wielkich eratyków, opanował tereny zajęte przez grupę wschodnią kultury pucharów lejkowatych (KPL)⁷, a więc przede wszystkim Pomorze, Kujawy i Ziemię Chełmińską, w dobie trwania faz wczesnowióreckiej i starszego odcinka fazy wiórec-

⁷ Archeolodzy nie znają nazw ludów, jakie przed tysiącami latami zamieszkiwały Europę, dlatego nadają im umowne określenia, często od charakterystycznych typów wytwarzanych przez nie naczyń glinianych, będących najpowszechniej znajduwanym śladem ich obecności. Kultura pucharów lejkowatych (od formy naczynia z lejkowato rozchyloną szyjką) w czasach swego największego rozkwitu zajmowała szerokie obszary Europy Środkowej – od Holandii na zachodzie po Wołyn na wschodzie i od Czech i Moraw na południu po środkową Szwecję na północy. Główny okres jej istnienia przypada na lata 4200–2800 BC. Była to osiadła ludność rolnicza, zamieszkująca stałe osady (niekiedy obronne) z naziemnymi domami w konstrukcji słupowej, zajmująca się głównie uprawą pszenicy i chowem bydła oraz świń, ale potrafiąca też eksploatować kopalnie krzemienia przy wykorzystaniu zaawansowanych technik górniczych. Swoich zmarłych chowała w pojedynczych grobach jamowych, składając ich w pozycji wyprostowanej na wznak lub w zbiorowych megalitycznych grobach komorowych, przeznaczonych do wielokrotnego użytku.

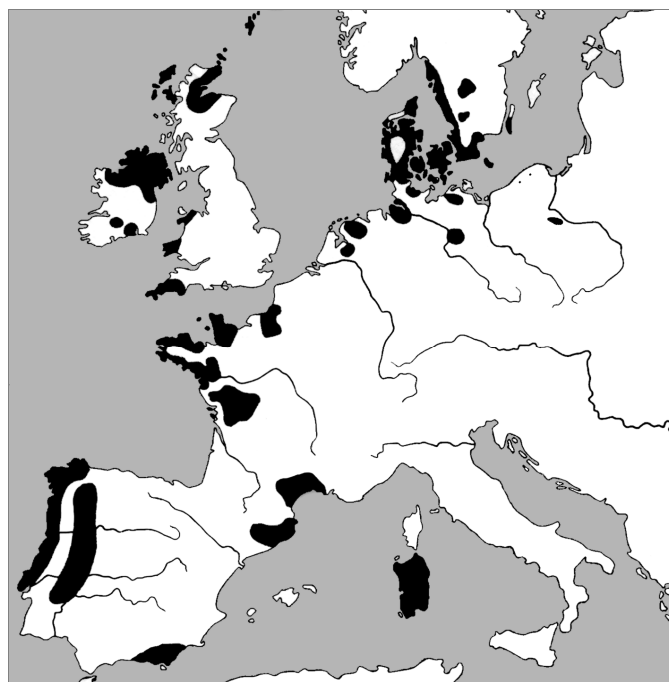
kiej, co według ostatnich ustaleń odpowiadałoby latom 5240–4650 BP, tj. 4000–3500 BC⁸ (Rzepecki 2004: 92–93, tab. 39). Idea ta dotarła również do grupy południowo-wschodniej. Jednak brak głązów narzutowych na lessach małopolskich i lubelskich zmuszał do zastąpienia ich innymi materiałami: drewnem, bryłami wapienia, a nawet niekiedy grudkami rudy darniowej. Zapewne z tego też względu większość grobowców powstała na terenie Nizy – Kujawach i Pomorzu. Jest rzeczą charakterystyczną, że z całej gamy różnego rodzaju grobowych konstrukcji megalitycznych występujących na zachód od Odry, na terenach grupy wschodniej wznoszono prawie wyłącznie długie grobowce bezkomorowe, zwane kujawskimi. Zwykle grobowce tego typu miały kształt trapezu, niekiedy prawie zbliżonego do trójkąta lub rzadziej prostokąta. Szerokość ich podstaw (szerszych końców) wynosiła od 6 do 15 m, a długość od 40 do 150 m⁹, jednak na Pomorzu występują także obiekty o wiele mniejsze, co w szczególności dotyczy obszarów położonych w dorzeczu Łupawy¹⁰ (Wiślański 1979: 256–257; Wierzbicki 1992: 78).

Na Pomorzu, które zostało ostatecznie opuszczone przez lodowiec skandynawski stosunkowo niedawno, bo zaledwie 12 tysięcy lat temu, głązów narzutowych było pod dostatkiem. Z obfitości tej korzystała ludność KPL, wznosząc liczne budowle megalityczne, głównie w dwóch rejonach – na ziemi pyrzyckiej i Pomorzu Środkowym, w międzyczaszczu Słupi i Łeby. Według zestawienia K. Siuchnińskiego (1972: 84) na obszarze Pomorza Zachodniego (tzn. w granicach województw szczecińskiego i koszalińskiego sprzed 1975 roku) znajdowało się 165 grobowców o podłużnych nasypach (Krzak 1994: 237 szacuje liczbę wszystkich megalitów w Polsce na 400 sztuk). Jeśli oprzeć się na danych toponomastycznych, to na Pomorzu Zachodnim i Środkowym mogło istnieć niegdyś nawet około 250 grobowców megalitycznych (Czarnecki 1971).

⁸ BP (*before present*, przed współczesnością, tzn. przed 1950 rokiem) – skrót przyjęty dla oznaczania wyników datowania radiowęglowego, znanego też jako metoda węgla ¹⁴C. BC (*before Christ*) lub cal. BC (kalibrowana data BC) – skrót przyjęty dla oznaczania wieku radiowęglowego po kalibracji, tj. po przeliczeniu go na lata kalendarzowe. Tym samym daty BC odpowiadają w przybliżeniu latom kalendarzowym i historycznym oznaczanym najczęściej jako p.n.e.

⁹ 150 m długości miał liczyć grobowiec w Kurcewie, pow. Stargard Szczeciński, ale dane te nie są pewne. Informacja o megalitach na tym cmentarzysku pochodzi z 1780 roku, a ich wymiary podano w stopach. Do przeliczenia na metry użyto stopy angielskiej (Siuchniński 1969: 87). Pewniejsze dane dotyczą grobowców z Wietrzychowic – 116 m (Jażdżewski 1936) i Gaju – około 130 m długości (Chmielewski 1952: 17).

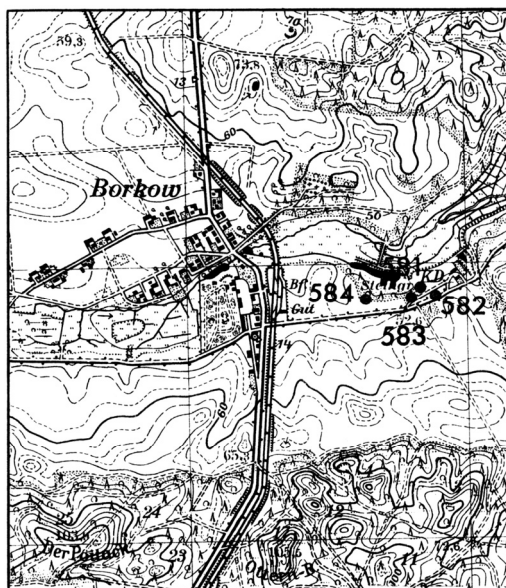
¹⁰ Np. Łabuń Wielki, gm. Resko – 6 m (Chmielewski 1952: 17), Łupawa stan. 15, grobowiec 4, gm. Potęgowo – 9 m (Wierzbicki 1994: 9, tab. 1), Łupawa stan. 2, grobowiec 3–11 m (Wierzbicki 1992: 13, tab. 3).

Ryc. 1. Zasięg grobowców korytarzowych w Europie (Krzak 1994: 103; Szmyt 1996: ryc. 74, z uzupełnieniami Autora)

Do chwili obecnej większość z tych grobowców uległa zagładzie. Nie istnieje już największe w Polsce skupisko megalitów na południe od jeziora Płoń, gdzie na przestrzeni około 90 km² znajdowało się według danych archiwalnych blisko 150 tych obiektów (Jankowska 1999: 220–221). Zniszczeniu uległa większość grobowców na Kujawach. Tam, na obszarze około 1000 km² na tzw. białych Kujawach, na obrzeżach terenu zajętego przez społeczność grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej¹¹, zlokalizowanych było ponad 40 cmentarzysk liczących z pewnością ponad 100 megalitów (Jankowska 1999: 222, 224). Z rzadka jedynie odkrywane zostają nowe obiekty tego typu (np. Ilkiewicz 2001), jednak do sytuacji

¹¹ Kultura lendzielska (nazwa od miejscowości Lengyel na Węgrzech) występowała przede wszystkim na terenie: Węgier, Austrii, Czech, Bawarii i południowej Polski (Małopolska, Śląsk, także Kujawy). Była to ludność rolnicza, zajmująca się przede wszystkim uprawą roli i (w mniejszym zakresie?) chowem zwierząt: bydła, owiec i kóz. Zamieszkiwała duże stałe osady, bardzo często umocnione system rowów i palisad, zabudowane najczęściej długimi (do kilkudziesięciu metrów) domami w konstrukcji słupowej. Zmarłych chowano w pojedynczych grobach w pozycji skurczonej – mężczyzn składano na prawym boku, a kobiety na lewym.

Ryc. 2. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1. Lokalizacja stanowiska (Sprockhoff 1967: Beilage 25)

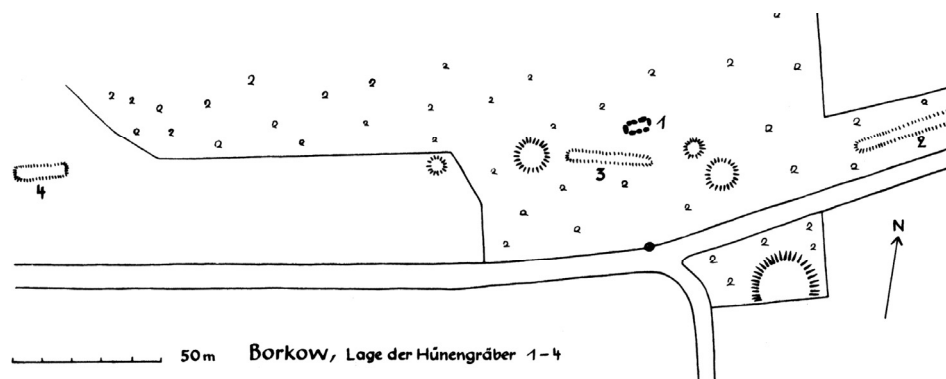
takich dochodzi tylko tam, gdzie megality znajdują się w bezpiecznej otulinie dużych kompleksów leśnych, daleko od siedzib ludzkich, a więc chronione przez przyrodę przed swym największym wrogiem – człowiekiem. W stosunkowo najlepszym stanie zachowane są grobowce na Pomorzu Środkowym, w rejonie środkowego biegu Łupawy¹² i leżący w dorzeczu Grabowej megalit w Borkowie (ryc. 2).

4. Odkrycie grobowców z Borkowa

Najwcześniejszy opis obiektów megalitycznych z Borkowa zawdzięczamy K. Rosenowi, który relacjonując wyniki swej wycieczki po okolicach wsi, poinformował, że na stropie oglądanego przez siebie grobu znajdowały się 4 kamienie o długości 2 i szerokości 1 metra (Rosenow 1927, cyt. za Skrzypek 2002: 22).

¹² Choć i tu stwierdzono ślady niszczenia grobowców poprzez pozyskiwanie kamienia do celów budowlanych. Część megalitów była zachowana w stanie idealnym, w innych brakowało niekiedy kilkumetrowych odcinków obstaw bocznych, czasem jednego lub dwóch kamieni czoła, ewentualnie po odłamaniu górnej części głazu pozostawiano w ziemi *in situ* jego partię spągową. Większe kamienie były na miejscu kruszone za pomocą świrdrów i materiałów wybuchowych, czego pozostałości także zaobserwowano.

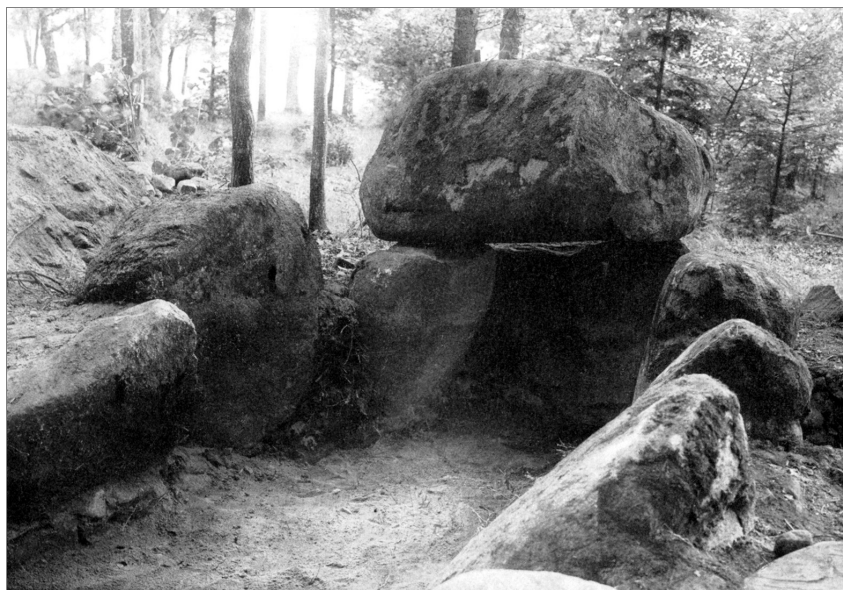
Pierwszą inwentaryzację obiektów megalitycznych na stanowisku 1 w Borkowie przeprowadził w dniach od 18 do 22 czerwca 1934 roku E. Sprockhoff. Zarejestrował on cztery w przybliżeniu prostokątne grobowce megalityczne oraz – w obiekcie oznaczonym numerem 1 – megalityczny grób komorowy (ryc. 3). Sporządził on plany obiektów nr 2–4 oraz przebadał wykopaliskowo wnętrze komory z grobowca 1 (ryc. 4 i 5). Niestety, było ono już wcześniej rozkopywane (zapewne wielokrotnie, o czym

Ryc. 3. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1. Plan cmentarzysk megalitycznego i kurhanowego (Sprockhoff 1964: Taf. 62)

Ryc. 4. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1, grobowiec 1. Widok grobu przed rozpoczęciem wykopalisk (Sprockhoff 1967: Taf. 93)

Ryc. 5. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1, grobowiec 1. Wnętrze grobu po rozkopaniu (Sprockhoff 1967: Taf. 93)

świadczą znalezione w środku ułamki naczyń kultury pomorskiej¹³) i nie znaleziono w nim żadnych resztek pierwotnego neolitycznego wyposażenia (Sprockhoff 1964: Taf. 62, 64; 1969: 77–79; Skrzypek 2002: 26, 28). Grób zorientowany był na osi wschód – zachód, identycznie jak grobowiec, w którym się znajdował. Jego dłuższe ściany, północna i południowa, składały się z pięciu kamieni nośnych każda, co prawdopodobnie oznacza, że pierwotnie komorę musiało nakrywać pięć kamieni stropowych. Trzy z nich znaleziono wewnątrz komory megalitycznej, a tylko jeden (zachodni) spoczywał na swym pierwotnym miejscu. Z pięciu kamieni ściany północnej właściwie ustawiony był jedynie zachodni, a w ścianie południowej tylko dwa głazy: wschodni i drugi od zachodu. Wszystkie pozostałe były mniej lub bardziej przechylone pod naciskiem ziemi i sąsiednich kamieni. Zachowały się oba kamienie ścian szczytowych, z których w pierwotnym położeniu pozostawał tylko głaz ściany

¹³ Kultura pomorska znana jest głównie z terenów Pomorza Wschodniego i Środkowego, Wielkopolski, Kujaw, Małopolski i Lubelszczyzny oraz częściowo ze Śląska, które to obszary zajmowała w początkach epoki żelaza, tzn. w przybliżeniu od 600 do 250 BC. Ludność kultury pomorskiej swoich zmarłych kremowała, a ich szczątki wsypywała do specjalnych naczyń z wyobrażeniem twarzy (tzw. popielnic twarzowych), które umieszczane były w grobach skrzynkowych zbudowanych z łupanych kamiennych płyt. Niekiedy w jednym grobie znajdowało się nawet kilkadziesiąt popielnic.

zachodniej. Dzięki temu można było bez wątpliwości określić wewnętrzne wymiary komory na $4,50 \times 1,50$ m, co oznacza, że nie ustępowała ona rozmiarami podobnym konstrukcjom z terenu północnych Niemiec. W południowej ścianie znajdowało się wejście do wnętrza komory. Powstało ono w ten sposób, że drugi od wschodu kamień był o około 0,50 m niższy od pozostałych głazów nośnych, zatem można było po nim wygodnie, jak po stopniu, zejść w dół do środka grobu, podobnie jak ma to miejsce w tzw. komorach holsztyńskich (Kleist 1955: 24, nr 214; Sprockhoff 1967: 98, nr 581, Taf. 93; 1969: 77), do których E. Sprockhoff zalicza np. także oba groby korytarzowe kultury amfor kulistych (KAK)¹⁴ z trapezowatego grobowca megalitycznego w Strzelcach stan. 3, gm. Mogilno na Kujawach. Związek grobów z Borkowa i Strzelc ma uprawomocniać też określenie trzech pozostałych bezkomorowych grobowców z Borkowa jako „kujawskich” (Sprockhoff 1969: 78).

4. Groby korytarzowe

Istnienie korytarza prowadzącego do wnętrza komory grobu w Borkowie zmusza do przypomnienia rozróżnienia między dolmenami z korytarzem a właściwymi grobami korytarzowymi. Zgodnie z definicją E. Schuldt typowy grób korytarzowy posiada prostokątną lub trapezowatą komorę o długości do 10 m, szerokości do 2,6 m i wysokości do 1,8 m, a zbudowany jest przeciętnie z 10–12 kamieni nośnych i 3–5 kamieni stropowych. Luki między kamieniami ścian wypełnione są suchym murem z drobnych, połupanych płytek, układanych płasko jedna na drugiej. Korytarz najczęściej ma długość od 2 do 5 m, szerokość 0,8 m i wysokość 0,8–1,0 m, co jednak najistotniejsze – zawsze łączy się z komorą poprzez lukę między kamieniami nośnymi w dłuższej ścianie grobu, w przeciwieństwie do różnego typu dolmenów (pradolmenów, dolmenów rozwiniętych i wielkich dolmenów), które mogą niekiedy posiadać krótki korytarzyk (czasem jest to tylko „korytarzopodobna” konstrukcja długości zaledwie 1 m) zawsze od węższej strony (Schuldt 1972: 29). Grób z grobowca 1 w Borkowie w zupełności wyczerpuje znamiona grobu korytarzowego.

¹⁴ Kultura amfor kulistych istniała prawdopodobnie od 3600 do 2000 BC, jednak na większości obszarów, jakie zajmowała (wschodnie i północne Niemcy, Czechy, Polska, zachodnia Ukraina i północna Mołdawia), trwała znacznie krócej. Jej ludność trudniła się rolnictwem, zapewne z przewagą zajęć hodowlanych (o znaczeniu chowu zwierząt mogą świadczyć np. liczne groby bydła). Pochówki ludzi, najczęściej zbiorowe, składano w grobach o kamiennych obstawach i bogato wyposażanych w dary grobowe: ceramikę, ozdoby z bursztynu i kości oraz narzędzia kamienne.

5. Dalsze badania w Borkowie

Po zakończeniu niewielkich badań w Borkowie – nawet sam Sprockhoff pisząc o swoich wykopaliskach umieścił, to słowo w cudzysłowie – grób został sumiennie zrekonstruowany przez ówczesnego powiatowego konserwatora zabytków Diethera von Kleista (Sprockhoff 1969: 78). W ten sposób przywrócono pierwotny wygląd jednemu zachowanemu na wschód od Odry obiektowi megalitycznemu z komorą w postaci tzw. grobu korytarzowego (Sprockhoff 1969: 77; Skrzypek 2002: 26, 33) i taki też grób był opisywany w późniejszej literaturze archeologicznej (Siuchniński 1969: 26–27).

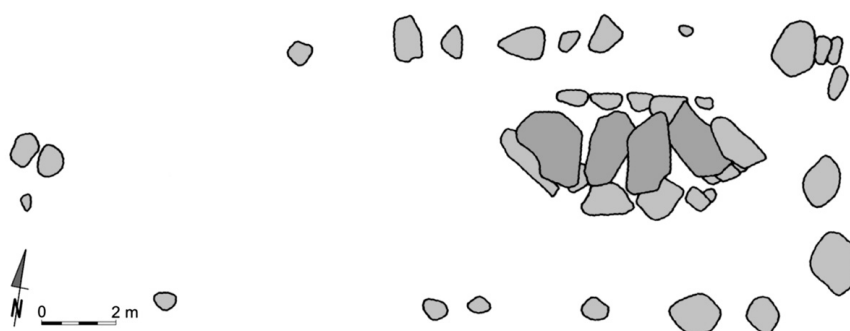
W 1939 roku badania na tym stanowisku przeprowadził Werner Boege. Objęły one jednak tylko sąsiedni grobowiec (nr 3), w którym odkryto ceramikę KPL, i który potem zrekonstruowano (Kunkel 1939: 29, przyp. 45; Boege 1940: 171, Taf. 38; Siuchniński 1964: ryc. 8 – u góry; Skrzypek 2002: 26–27). Wewnątrz tego obiektu, o wymiarach 29×9 m, pod nasypem, znajdowało się koliste obwarowanie kamienne, obok którego znaleziono m.in. kilka fragmentów brzuśca pucharu lejkowatego zdobionego pionowymi liniami rytymi, brzeg naczynia zdobionego prawdopodobnie od wewnątrz rzędem drobnych odcisków, a poniżej dwoma poziomymi pasmami ułożonych naprzemianlegle trójkątów wiszących i stojących, z których górne wypełnione jest poziomymi odciskami sznura dwudzielnego, a dolne ukośnymi odciskami takiego samego sznura oraz dwie siekiery: krzemienną i kamienną (Siuchniński 1969: 26, tabl. II, a–d). D. Kleist w pierwszej swojej pracy łączy te materiały poprawnie z cmentarzyskiem w Borkowie (Kleist 1955: 10, 24, nr 215), później jednak bezpodstawnie przypisuje je do osady w Dąbkach, choć zgodnie z prawdą informuje, że pochodzą one z badań W. Boege'a (Kleist 1964: 103, nr 569; 1969: Taf. 86; Siuchniński 1969: 27, przyp. 5).

W 1963 roku doszło do autopsji stanowiska przez Franciszka Lachowicza, Kazimierza Siuchnińskiego i Ignacego Skrzypka (Siuchniński 1963: 32–36; 1969: 26), ponowionej w 1972 roku w trakcie badań weryfikacyjnych stanowisk KPL na Pomorzu Środkowym, przeprowadzonych pod kierownictwem Dobrochny Jankowskiej z ówczesnej Katedry Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, jednak ograniczyły się one tylko do powierzchniowej weryfikacji stanu zachowania cmentarzyska (Jankowska, Koško 1974: 40–42).

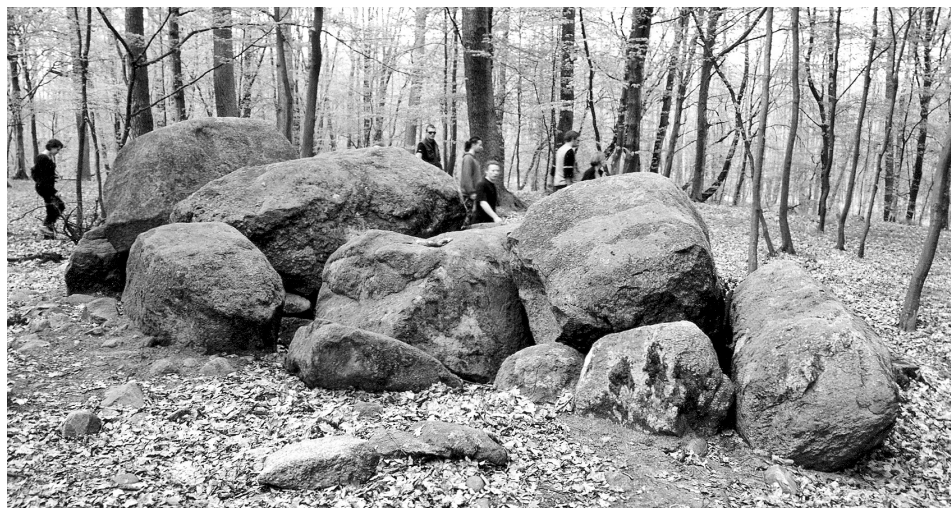
W 1991 roku ponowną inwentaryzację grobowca nr 1 przeprowadziło Muzeum w Koszalinie, a w 1999 roku wykonano plan warstwicowy części stanowiska w Borkowie, obejmujący grobowce 1 i 3. Ustalono wtedy, że długość pierwszego obiektu wynosi 23 m, a szerokość czoła 8,5 m. Posia-

dał on zapewne kształt silnie wydłużonego trapezu, podobnie jak sąsiedni grobowiec 3. Wymiary zewnętrzne grobu korytarzowego określono na $7 \times 3,5$ m. Oś komory jest równoległa do osi grobowca zorientowanego w przybliżeniu na linii SNE–NSW (ryc. 6–8). Zaobserwowano też wąski korytarz z mniejszych kamieni, prowadzący do wnętrza komory od strony południowo-wschodniego narożnika (Ilkiewicz 1998; Skrzypek 2002: 29).

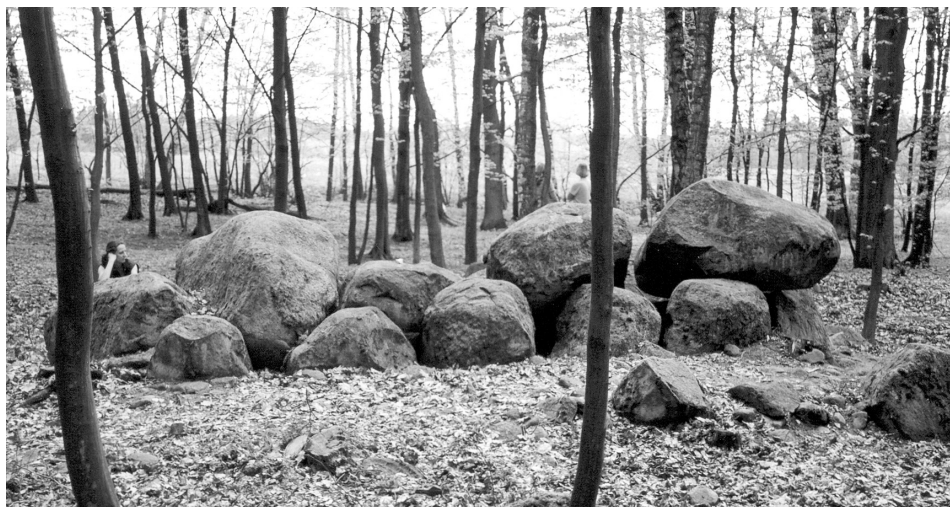
Penetracja krawędzi wysoczyzny na zapleczu cmentarzyska w Borkowie doprowadziła do odkrycia nieznanych wcześniej, mocno zniszczonych obiektów megalitycznych. Ich położenie w gęstym lesie utrudnia przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji (Ilkiewicz 1998). Cmentarzysko

Ryc. 6. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1. Plan grobowca 1 (Ilkiewicz 1998)

Ryc. 7. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1, grobowiec 1. Grób korytarzowy – widok od południowo-wschodu. Fot. J. Wierzbicki, maj 2000

Ryc. 8. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1, grobowiec 1. Grób korytarzowy – widok od północy. Fot. J. Wierzbicki, maj 2000

z Borkowa wielokrotnie było też wzmiankowane w literaturze archeologicznej. Wymieniano je albo jako przykład grobowców KPL (np. Witt 1940; Lachowicz 1972: 38; Skrzypek 1975: 22; Gorczyca 1976: 33–35, nr 53), albo – kładąc nacisk na formę grobu – ludności KAK (Wiślański 1966: 188, nr 217 – tu jako Borków; Skrzypek 1975: 28).

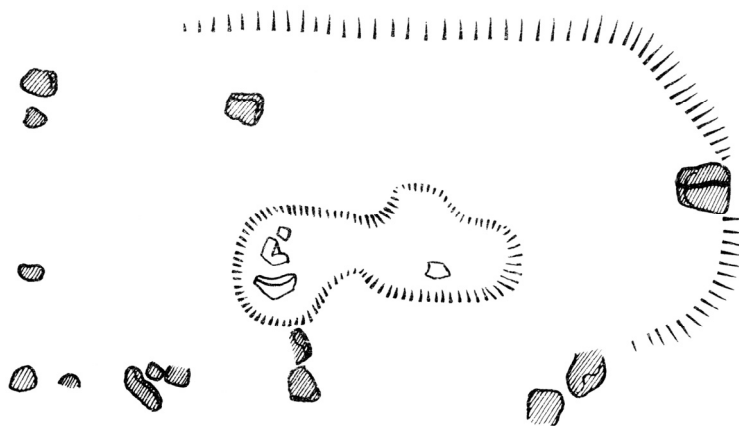
W świetle obecnego stanu źródeł obiekt nr 1 z Borkowa jawi się jako jedyny na wschód od Odry zachowany grobowiec megalityczny z komorą grobową w postaci grobu korytarzowego, ale czy tak było pierwotnie? Istniejące na ten temat informacje są bardzo niepewne i bałamutne.

6. Megalityczne komory grobowe w Polsce

Nie wiadomo dokładnie, czy na Pomorzu znajdowały się dawniej także i inne grobowce komorowe. W starszych publikacjach wzmiankowano niejednokrotnie o „skrzyniach kamiennych” usytuowanych w nasypach grobowców megalitycznych, np. w Dąbrowie Nowogardzkiej, gm. Nowogard (według informacji z 1903 roku – w jednym z dwóch grobowców na tym cmentarzysku miała znajdować się „skrzynia” – Siuchniński 1969: 81), Dolicach stan. 18, gm. loco („skrzynia kamienna” przy podstawie jedyne go na tym stanowisku megalitu – Siuchniński 1969: 111–112) czy Kłębach-Barnisławicach, gm. Golczewo (podczas badań wykopaliskowych w 1877 roku przy podstawie grobowca 1 odkryto prostokątną

jamę, uznaną przez odkrywcę – A. Vossa – za pozostałość komory grobowej, a w części czołowej grobowca 2 znajdowało się skupisko kamieni polnych, również uznane za resztki komory – Siuchniński 1969: 183).

Być może nawet na samym cmentarzysku w Borkowie istniał drugi podobny grób komorowy (dolmen?, grób korytarzowy?), jak może to wynikać ze wzmianki K. Rosenowa z 1927 roku, który opierając się na nieznanym nam dziś źródłach (zapewne ustnych), opisał otwarcie w 1896 roku, na polecenie ówczesnego właściciela majątku, drugiego podobnego grobu komorowego, który miał znajdować się w grobowcu 4, obecnie całkowicie zniszczonym (ryc. 9). Z tego domniemanego dolmenu wydobyto według Rosenowa jedną siekierę kamienną i trzy krzemienne, krzemienisty grot oszczepu, ośkę/gładzik i bursztynowy krążek o średnicy 8 cm (Skrzypek 2002: 29). Materiały te zostały przekazane jakiś czas później, ale przed rokiem 1927, do Muzeum Powiatowego w Darłowie, a opublikowane dopiero po wielu latach przez D. Kleist. Autor ten wymienia kilka przedmiotów, które miałyby pochodzić z grobowców ze stan. 1 w Borkowie. Są to: siekiera krzemienista (Kleist 1955: 24, nr 218; 1969: 101, nr 215), krążek bursztynowy (Kleist 1955: 24, nr 218; 1964: Taf. 82; 1969: 103, nr 213), puchar lejkowaty z badań W. Boege'a (Kleist 1969: 104, nr 215) oraz krzemienisty grot oszczepu (Kleist 1955: 24, nr 219, Taf. 4: 2; 1964: Taf. 82; 1969: 103, nr 219). Według K. Siuchnińskiego, który nie znał publikacji K. Rosenowa i kierował się tylko danymi z archiwum, pierwsze trzy zabytki miały pochodzić z jakiegoś przypadkowo odkrytego w 1933 roku, bliżej nieokreślonego grobu, natomiast grot krzemienisty typu Płonia ma być znaleziskiem luźnym (Siuchniński 1969: 27).

Ryc. 9. Borkowo, gm. Malechowo, stan. 1. Plan grobowca 4 (Sprockhoff 1964: Taf. 62)

Wszystkie przytoczone wyżej przesłanki na rzecz istnienia na Pomorzu grobów komorowych są, przy braku jakiejkolwiek dokumentacji terenowej, bardzo niepewne. Gdyby były prawdziwe, dowodziłyby oddziaływań z kręgu grupy północnej KPL, gdzie ta forma grobu jest bardzo popularna, ale na wschód od Odry można by je też wiązać z wtórnymi grobami ludności KAK, wkopywanych w starsze grobowce ludności „pucharowej” (Siuchniński 1972: 85–86, przyp. 330). Nie znając wielkości tych wzmiankowanych „skrzyń” ani rodzaju budulca kamiennego (bloki czy płyty), z jakiego zostały wykonane, nie można wykluczyć, że były to groby skrzynkowe kultury pomorskiej, wkopane wtórnie w nasypy neolitycznych grobowców, podobnie jak to miało miejsce na stanowisku 15 w Łupawie, gm. Potęgowo (Wierzbicki 1994: ryc. V).

Jedynym jak dotąd potwierdzonym archeologicznie przykładem znajomości formy grobów komorowych przez pomorską ludność KPL jest grobowiec ze stan. 27 w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. pomorskie (około 65 km w linii prostej na północny wschód od Borkowa). Omawiany grobowiec stanowił typową konstrukcję megalityczną o kształcie wydłużonego trapezu o długości 21 m oraz szerokości przy podstawie około 7,5 m, a przy wierzchołku 5 metrów. Wzniesiony był on na osi SSE–NNW. We wnętrzu tego obiektu, przy podstawie, znajdował się niewielki grób korytarzowy, o wymiarach zewnętrznych $3,2 \times 1,7$ metra. Jego ścianę wschodnią tworzyły trzy głązy, podczas gdy ściana zachodnia zbudowana była tylko z dwóch. W miejscu brakującego w tej ścianie trzeciego kamienia umieszczono wylot korytarza zbudowanego z dwóch głązów bocznych (jeden z nich stanowił zarazem część ściany zachodniej grobu) i jednego kamienia zamykającego całość konstrukcji. Ściany północna i południowa składały się z pojedynczego kamienia. Niestety, podobnie jak w wypadku Borkowa wnętrze tego grobu było całkowicie, zapewne wielokrotnie, przekopywane i rabowane. Brakowało także kamieni stropowych nakrywających niegdyś całość komory (Wierzbicki 1997: 8–10).

Przynależność kulturowa opisywanego obiektu trapezowatego jest bezsporna. Jest on niewątpliwie dziełem ludności grupy łupawskiej KPL, na co wskazuje jego kształt, szczegóły konstrukcyjne oraz ceramika, przy braku jakichkolwiek materiałów KAK, zarówno na tym stanowisku, jak i na wszystkich innych badanych wykopaliskowo cmentarzyskach łupawskiego mikroregionu osadniczego KPL (Wierzbicki 1997: 11). Natomiast sposób, w jaki zostały uszczelnione luki między kamieniami ścian grobu z Łupawy, mianowicie tzw. suchy mur, skłania do szukania powiązań z meklembursko-rugijską aglomeracją KPL, gdzie element ten występuje powszechnie (Schuldt 1972: 52–59, Abb. 32–36, 38, 42, Taf. 44a, 46, 50, 52–53, 55, 58, 60–67, 69, 78, 87, 90a). Uszczelnianie występuje tam nie tylko w obrębie komór grobowych, ale także między kamieniami obstaw

megalitycznych. Również z Meklemburgii (Mechelsdorf, Kr. Bad Döberan) znany jest obiekt, określony jako pradolmen, o podobnym jak w wypadku grobu łupawskiego usytuowaniu krótkiego korytarza w narożniku komory grobowej (Schuldt 1972: 144–145, Taf. 35a).

7. Datowanie grobów korytarzowych

Reasumując, groby korytarzowe pojawiają się na terenie grupy północnej KPL dopiero w fazie MN Ib, a więc po 4550 BP, tj. 3370/3340 BC (np. Madsen 1977: 77; Schwabedissen 1979: 158; Hoika 1990: 212, Tab. 2). Im dalej na wschód, tym większego opóźnienia należałoby oczekiwać (Schuldt 1972: 95–96; Góra 1973: 280, 286–287), a więc nad Łupawę idea budowy grobów korytarzowych dotrzeć mogła w najlepszym razie już po zaprzestaniu wznoszenia bezkomorowych grobowców trapezowatych. Zatem, omawiany grób korytarzowy byłby, niezależnie od wszystkich wątpliwości związanych z jego pochodzeniem, późniejszy od grobowca, w który został wkopany (Wierzbicki 1997: 13).

Z powyższych uwag wynika, że z terenu ziem polskich brak jest grobów korytarzowych, które można by bez wahania przypisać działalności budowlanej społeczeństw KPL. Natomiast z Kujaw pochodzi grupa kilku obiektów tego typu, choć ze względu na rozmiary użytego do ich budowy surowca kamiennego część z nich nie zasługuje na określenie „megalityczne”¹⁵, które bez wątpienia zostały wzniesione przez ludność KAK. Geneza tego typu konstrukcji na Kujawach (poza tym obszarem groby korytarzowe w polskiej grupie terytorialnej KAK nie występują) wiązana jest z meklembursko-zachodniopomorską prowincją grobów megalitycznych (Szmyt 1996: 218, ryc. 74, tab. 14). Omawiane groby są pewnie datowane na fazy IIb–IIIa KAK, a więc 4450–3850/3800 BP, tj. 3250/3100–2400/2150 BC (Szmyt 1996: 63, 75), co jest zgodne z przedstawioną wyżej chronologią grobów korytarzowych w grupie północnej KPL.

* * *

W świetle przedstawionych faktów można uznać, że grób korytarzowy z Borkowa pierwotnie nie był zjawiskiem wyjątkowym na terenie ziem polskich. Jego budowniczymi mogła być miejscowa społeczność KPL, utrzymująca bliskie kontakty ze środkowoneolitycznymi społecznościami grupy północnej KPL zamieszkującymi obszar północnych Niemiec i południowej Skandynawii, podobnie jak czyniła to ludność grupy łupaw-

¹⁵ Stąd pojawiające się określenia tych grobów jako „pseudodolmenów” i „grobów pseudokorytarzowych” (Jankowska 1999: 217).

skiej. Nie można jednak całkowicie wykluczyć alternatywnej możliwości powiązania obiektów korytarzowych z Borkowa i Łupawy z KAK, jak o tym świadczą analogie z terenu Kujaw.

Niezależnie od tego, kim byli budowniczy megalitu z Borkowa, jakim językiem mówili i dla kogo zbudowali ten wspaniały monument, jedno jest pewne – grób z Borkowa jest jednym z najcenniejszych zabytków z okresu neolitu z terenu Polski. Dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby jego licząca już 5 tysięcy lat sylwetka nadal była ozdobą i dumą nie tylko borkowskich lasów, ale całej ziemi pomorskiej. Zadbać o to musimy wszyscy.

Bibliografia

- BOEGE W. 1940. Forschungsbericht. Urgeschichte, *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit* **16**: 171.
- BRÉZILLON M. 2001. *Encyklopedia kultur pradziejowych*, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- CHEŁMIŃSKI M. 1843. Wspomnienia gospodarskie z pięćdziesięciodniowej podróży po kraju tutejszym, odbytej w roku 1842, *Biblioteka Warszawska* **4**: 257.
- CHMIELEWSKI W. 1952. *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź: Wydawnictwo Muzeum Archeologicznego w Łodzi.
- CZARNECKI M. 1971. Źródła toponomastyczne do badań nad rozprzestrzenieniem grobów megalitycznych na Pomorzu Zachodnim i Środkowym, *Materiały Zachodniopomorskie* **15**(1969): 25–40.
- GŁOSIK J. 1976. *Archeologia*, Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- GORCZYCA K. 1976. *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pucharów lejkowatych na Pomorzu*, Poznań (maszynopis pracy magisterskiej).
- GÓRA M. 1973. Problem przyjscia na teren Polski megalitycznej tradycji budowania grobów korytarzowych, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* **19** (1972): 277–291.
- HERBERT A. 1849. *Cyclops christianus or an argument to disprove the supposed antiquity of the Stonehenge and other megalithic erections in England and Britanny*, London: John Petheram.
- HOIKA J. 1990. Zum Übergang vom Früh- zum Mittelneolithikum in der Trichterbecherkultur, [w:] *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen*, Teil I, D. Jankowska (red.). Poznań: Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 197–217.
- ILKIEWICZ J. 1998. *Borkowo – cmentarzysko megalityczne*, Koszalin: Muzeum Okręgowe w Koszalinie.
- ILKIEWICZ J. 2001. Nieznane groby megalityczne w dolinie Radwi (Mostowo, gm. Manowo, stanowiska 1 i 2), *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* **23**: 147–153.
- JANKOWSKA D. 1999. Megalithik und kujawische Gräber, [w:] *Studien zur Megalithik. Forschungsstand und ethnoarchäologische Perspektiven – The Megalithic Phenomenon. Recent Research and Ethnoarchaeological Approaches*, K.W. Beinhauer, G. Cooney, C.E. Guksch, S. Kus (red.). Weissbach: Verlag Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur, 215–226.
- JANKOWSKA D., KOŚKO A. 1974. Sprawozdanie z badań nad osadnictwem kultury pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym w 1972 r., *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* **3** (1973): 30–46.

- JAŹDŻEWSKI K. 1936. Olbrzymi grób kujawski w Wietrzychowicach w pow. kolskim, *Z Otchłani Wieków* 11: 121–129.
- KLEIST D. VON 1955. *Die urgeschichtlichen Funde des Kreises Schlawe*, Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte.
- KLEIST D. VON 1964. Die steinzeitlichen Funde des Kreises Schlawe, [w:] *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren. Tafelband*, H.J. Eggers (red.). Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 81–91.
- KLEIST D. VON 1969. Die steinzeitlichen Funde des Kreises Schlawe, [w:] *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren. Textband zum 10. Beiheft*, H. J. Eggers (red.). Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 100–104.
- KRZAK Z. 1994. *Megality Europy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KUNKEL O. 1939. Urgeschichte, zugleich Bericht des vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer in Pommern, [w:] *Erwerbungs- und Forschungsbericht*. Stettin: Pommersches Landesmuseum Stettin, 11–68.
- LACHOWICZ F.J. 1972. Pradzieje powiatu bytowskiego, [w:] *Dzieje ziemi bytowskiej*, S. Gierszewski (red.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 33–66.
- MADSEN T. 1977. Jættestuen Hørret Skov I. Et nyt fund af fodskåle med massiv midtdel, *Kuml* 1976: 65–94.
- ROSENOW K. 1927. Die neuen Gräberfunde im Schlauer Kreis. Das Hünengrab von Borkow, *Heimatbeilage der „Schlauer Zeitung“* 11: 219–220.
- RZEPECKI S. 2004. *Spoločności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- SCHIRNIG H. 1979. Siedlungsräume der Trichterbecherkultur am Beispiel Landkreises Uelzen, [w:] *Großsteingräber in Niedersachsen*, H. Schirinig (red.). Hildesheim: Verlagsbuchhandlung August Lax, 223–227.
- SCHWABEDISSEN H. 1979. Zum Alter der Großsteingräber in Norddeutschland, [w:] *Großsteingräber in Niedersachsen*, H. Schirinig (red.). Hildesheim: Verlagsbuchhandlung August Lax, 143–160.
- SCHULDT E. 1972. *Die mecklenburgischen Megalithgräber. Untersuchungen zu ihrer Architektur und Funktion*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 6. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- SIUCHNIŃSKI K. 1963. Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych wybranych stanowisk neolitycznych i z I–III okresu epoki brązu na terenie woj. koszalińskiego, zrealizowanych w kwietniu i maju 1963 r., [w:] *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych na terenie województwa koszalińskiego w 1963 r.*, Koszalin, 32–36.
- SIUCHNIŃSKI K. 1964. Pomorze Środkowe w epoce kamienia i w początkach epoki brązu, [w:] *Z pradziejów Pomorza Środkowego*, M. Sikora (red.). Warszawa–Koszalin: Koszalińskie Zakłady Graficzne, 16–41.
- SIUCHNIŃSKI K. 1969. *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim. cz. I: Katalog źródeł archeologicznych*, Szczecin: Muzeum Pomorza Zachodniego.
- SIUCHNIŃSKI K. 1972. *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim. cz. II: Opracowanie analityczne*, Szczecin: Muzeum Pomorza Zachodniego.
- SKRZYPEK I. 1975. Epoka kamienia i początki epoki brązu (do 800 lat p.n.e.), [w:] *Pradzieje Pomorza Środkowego*, M. Sikora (red.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 11–47.
- SKRZYPEK I. 2002. Groby Olbrzymów koło Borkowa, [w:] *Sławno i Ziemia Sławeńska. Historia i kultura. t. I*, W. Łysiak (red.). Poznań: Wydawnictwo „Eco”, 21–33.

- SPROCKHOFF E. 1938. *Die nordische Megalithkultur*, Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- SPROCKHOFF E. 1964. Über einige in Pommern in den 30er Jahren ausgegrabene Megalithgräber, *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren. Tafelband*, H. J. Eggers (red.). Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 61–66.
- SPROCKHOFF E. 1967. *Atlas der Megalithgräber Deutschlands. Teil 2: Mecklenburg – Brandenburg – Pommern*, Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- SPROCKHOFF E. 1969. Über einige in Pommern in den 30er Jahren ausgegrabene Megalith-Gräber, *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30er und 40er Jahren. Textband zum 10. Beiheft*, H.J. Eggers (red.). Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 75–80.
- STRÖMBERG M. 1971. Neue Untersuchungen an Megalithgräbern in Schweden, *Archeologia Polski* **16**: 107–118.
- SZMYT M. 1996. *Společnosti kultury amfor kulistých na Kujawach*, Poznań: PSO Sp. z o.o.
- VAP. 2000. Polskie piramidy, *Gazeta Poznańska* z dnia 19.01.2000.
- WIERZBICKI J. 1992. *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Łupawie woj. Słupsk, stanowisko 2. Obrządek pogrzebowy grupy łupawskiej*, Poznań: Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- WIERZBICKI J. 1994. Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. Słupsk, stanowisko 15, *Folia Praehistorica Posnaniensia* **6**: 5–58.
- WIERZBICKI J. 1997. Neolityczny grobowiec megalityczny z grobem korytarzowym w Łupawie woj. Słupsk, *Materiały Zachodniopomorskie* **42**: 7–29.
- WIŚLAŃSKI T. 1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław: Ossolineum.
- WIŚLAŃSKI T. 1977. Bezkomorowy grobowiec megalityczny (tzw. kujawski) w Krępcowie nad Iną, stan. 4, gm. Kolin, woj. Szczecin, *Sprawozdania Archeologiczne* **29**: 83–100.
- WIŚLAŃSKI T. 1979. Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. II: *Neolit*, W. Hensel, T. Wiślański (red.). Wrocław: Ossolineum, 165–260.
- WITT W. 1940. Drei urgeschichtliche Funde aus dem Kreise Stolp, *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit* **38**: 173–175.

Megalithgrab in Borkow, Gemeinde Malchow, Bezirk Westpommern. Ist es der einzige Ganggrab auf polnischer Erde?

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Interesse an Megalithgräbern in diesem Landstrich hat schon eine jahrhundertelange Tradition. Diese große steinernen Konstruktionen fallen in der Landschaft deutlich auf, dadurch erwecken sie die menschliche Phantasie und den Wunsch, ihre Herkunft kennenzulernen. Schon in mittelalterlichen Schriftstücken werden Megalithen als Orientierungspunkte im Gelände erwähnt, ebenso erste Pro-

ben einer intuitiven Bezeichnung ihrer Funktion und auch das Suchen nach ihren Errichtern. Sehr schnell wurden die Megalithgräber im 19. und 20. Jh. zerstört, Anlass gab die Entwicklung der Landwirtschaft und der Bau der Dörfer. Dies brachte die neuzeitige der Problematik mit sich. Ebenso der Wunsch, diese Andenken an die Vergangenheit für die kommenden Generationen zu erhalten.

Die erste Bestandaufnahme megalithischer Objekte an der Fundstelle Nr. 1 in Borkowo (Borkow) hat E. Sprockhoff 1934 durchgeführt. Er registrierte vier fast rechteckige Megalithgräber und – im Objekt Nr. 1 – ein Ganggrab, das er untersuchte. Leider ist das Innere des Dolmens schon früher gesichtet worden (bestimmt mehrmals, denn man fand jetzt Gefäßscherben aus der Pommerschen Kultur), Überbleibsel der ersten Ausstattung waren nicht vorhanden.

Noch in den 30-er Jahren des 20. Jh. wurde der Ganggrab rekonstruiert, die Steine neu aufgestellt. Die Grabkammer bestand nun aus 12 Gesteinsblöcken der Tragwand, 4 Steinen der Decke, die Innenmaße betrugen $4,50 \times 1,50$ m. 1939 führte W. Boege die Untersuchungen, jedoch nur am Nachbargrab Nr. 3. Hier fand er Keramikscherben der Trichterbecherkultur (TBK).

Das Museum in Koszalin (Köslin) fertigte 1999 einen Schichtlinienplan der Fundstelle in Borkowo (Borkow) an. Es wurde festgestellt, dass die Einfassung der Grabstätte Nr. 1 23 m beträgt, die Breite des Fundaments 8,5 m. Sie hat die Gestalt eines stark verlängerten Trapezes, so wie das Grab Nr. 3. Die Ausmaße des Dolmens betragen $7 \times 3,5$ m. An der südöstlichen Seite führt ein Gang in das Innere.

Nach dem heutigen Stand ist das Objekt Nr. 1 in Borkowo (Borkow) die einzige erhaltene Megalithgrabstätte mit Grabkammer in Gestalt eines Dolmens mit Gang östlich der Oder. Ob es immer so war? Es existieren nur vage Informationen.

In älteren Veröffentlichungen spricht man oftmals von „steinernen Kästen“, die auf Megalithgrabhügeln situiert waren, z.B. in Dąbrowa Nowogardzka (Damerow) b. Nowogard (Naugard) (noch 1903 sollte hier auf einem Grab eine Kiste gestanden haben), in Dolice (Dölitz) b. Pyrzyce (Pyritz) Fundstelle Nr. 8 („steinerne Kisten“ neben dem Fundament der einzigen Megalithfundstelle) oder in Kłęby-Barnisławice (Klemmeri-Balbitzow), Kreis Kamień (Cammin). Während der Ausgrabungen 1877 entdeckte man neben dem Fundament der Grabstätte eine rechteckige Öffnung. A. Voss nannte sie ein Rest eines Kistengrabes. Im Hauptteil des Grabes Nr. 2 war eine Ansammlung von Feldsteinen, ebenfalls als Reste einer Kammer erkannt. Nach K. Rosenow, 1927, ist es möglich, dass in Borkowo (Borkow) ein zweiter ähnlicher Dolmen war, geöffnet 1896. Ohne Dokumentation jedoch sind die Informationen ziemlich unsicher. Wenn sie wahr wären, wäre die Anwesenheit von Kistengräbern ein Zeugnis für die Kontakte zwischen der nördlichen Gruppe der TBK, wo diese Grabform populär war und Pommern. Man darf nicht vergessen, dass auf dem Gebiet östlich der Oder auch Gräber von Nachbestattungen der Menschen aus der Kugelamphorenkultur (KAK) gefunden wurden, manchmal in älteren Gräbern aus der Zeit der TBK.

Das einzige, archäologisch bestätigte Beispiel des Bekanntseins der Form der Kistengräber durch die pommersche Bevölkerung der TBK ist das Grab der Fundstelle 27 in Łupawa (Lupow), Gemeinde Potęgowo (Pottangow), Bezirk Pommern. Auf diesem Gräberfeld befand sich nur ein Megalithgrab in Gestalt eines verlängerten Trapezes von 21 m Länge und Breite am Fundament 7,5 m. Im Inneren befand sich

ein Ganggrab von $3,2 \times 1,7$ m Größe. Jedoch ähnlich wie in Borkowo (Borkow) ist das Grab ausgeplündert worden. Die Decksteine fehlen ebenfalls. Bestimmt kann es der Łupawa-Gruppe TBK zugeordnet werden. Form, Konstruktion und Keramik deuten darauf hin. An der Fundstelle und auf allen anderen Gräberfeldern der Łupawer Besiedlungsmikroregion TBK fehlen Hinweise auf die KAK.

Anhand dieser dargestellten Fakten kann man annehmen, dass der Ganggrab in Borkowo (Borkow) keine außergewöhnliche Erscheinung auf polnischem Gebiet, wenigstens in Pommern, ist. Die Errichter stammen aus der hiesigen Bevölkerung der TBK, die nahe Kontakte mit der nördlichen Gruppe TBK hatte, ähnlich der Angehörigen der Łupawa-Gruppe.